

ПЕКАРСЬВ

Ігор Маркович,

канд. іст. наук, проректор –
генеральний директор

Всеукраїнського університету
Міжрегіональної Академії управління
персоналом
(м. Київ)

**ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ БОЛГАРІЇ
В ДІЯЛЬНОСТІ УРЯДУ А.СТАМБОЛІЙСЬКОГО (1919-1920)**

В статті подається детальний аналіз зовнішньополітичної діяльності уряду А. Стамболійського, встановлення дипломатичних відносин з рядом європейських держав.

В статье подается детальный анализ внешнеполитической деятельности правительства А. Стамболійського, установление дипломатических отношений Болгарии с рядом европейских государств.

The article gives a detailed analysis of the foreign policy of the government led by A. Stambolijsky.

Змучений трьома майже безперервними війнами, болгарський народ прагнув збереження міцного й надійного миру. Відображаючи це бажання народних мас до миру, селянський уряд Болгарії, що сформувався після Першої світової війни, широко декларував свою мирну зовнішню політику і відмову від націоналістичних загарбницьких спрямувань болгарської буржуазії і монархії.

Землеробський союз прийняв країну у складний період, коли Болгарія була в абсолютній міжнародній ізоляції, без союзників, оточена вороже налаштованими сусідами, залякана новими територіальними втратами й утискувана контролем держав-переможниць. Така ситуація ставила перед урядом А. Стамболійського, з травня 1920 р. однопартійного, нові невідкладні зовнішньополітичні цілі: нормалізацію стосунків з державами-переможницями і сусідніми балканськими країнами, забезпечення повернення болгарських

полонених додому, пом'якшення умов Нейїського мирного договору і забезпечення виходу Болгарії до Егейського моря.

Надаючи першочергове значення виконанню цих завдань, А. Стамболійський зберіг за собою посаду міністра закордонних справ на весь період існування свого кабінету, попри перестановки у ньому. Велике значення він виділяв випрацюванню нових концепцій у зовнішній політиці, для чого застосовувалися нові форми роботи й нова методика. Так, наприклад, вважалось, що однією з важливих форм роботи являється висвітлення у ЗМІ і популяризація болгарської національної ідеї за кордоном. Для здійснення цієї ідеї при МЗС був створений спеціальний фонд «На захист болгарських народних інтересів і ознайомлення зовнішнього світу з болгарською національною ідеєю» (6 млн. левів щорічно), який використовувався суворо за призначенням. Посольства Болгарії за кордоном забезпечувалися літературою іноземними мовами, де висвітлювалася проблема болгарських національних інтересів, а також і необхідні статистичні дані про країну [5, с. 715].

Основним зовнішньополітичним курсом уряду БЗНС оголосив «курс на мирні і добросусідські відносини з усіма і, особливо з сусідніми державами». Така зовнішня політика різко відрізнялася від політики минулих болгарських урядів і відповідала вкрай складному становищу країни. Мир і добрі відносини з іншими країнами означали також і відносини з Радянською Росією, чого так боялися і не хотіли держави Згоди. Між тим уряд Стамболійського, розуміючи всю важкість і складність положення країни у зовнішній політиці, старалося орієнтуватися передусім на країни Антанти. Стамболійський декларував такий зовнішньополітичний курс ще на самому початку діяльності свого коаліційного уряду перед французьким верховним комісаром в Болгарії Ж. Піко, від цього курсу уряд не відмовився й надалі [11, с. 54].

Новий зовнішньополітичний курс Болгарії вимагав й оновлення кадрів МЗС. Це питання виявилось виключно складним, так як правляча партія – Болгарський землеробський союз – не мав достатньої кількості членів або

однодумців, підготовлених для дипломатичної роботи. А. Стамболійський був змушений долучити до роботи зовнішньополітичного відомства старих дипломатів, значна частина яких, як, наприклад, А. Греков – колишній посол у Франції і Швейцарії, не хотіли співпрацювати із селянським урядом. Почався процес активної підготовки молодих дипломатів з числа членів БЗНС, і залучення до дипломатичної роботи як в країні, так і за кордоном, лояльних до влади дипломатів «старої школи» – Г. Маджарова, Д. Станчева, Х. Мутафова, Д. Минкова та ін. на дипломатичну роботу було направлено молоді спеціалісти К. Тодоров і П. Петков, які симпатизували БЗНС. На дипломатичну службу перейшло ряд колишніх високопоставлених військових – генерали М. Савов, І. Фічев, А. Людсканов та ін.

Між тим, відсутність у відомстві МЗС досвідчених дипломатів, вірних курсові БЗНС, використання у здійсненні нового зовнішньополітичного курсу дипломатів старої школи, які часто саботували цей курс, негативно відобразилось на ефективності нової зовнішньої політики і створило для уряду і країни ряд труднощів.

Прихід до влади в травні 1920 р. однопартійного уряду А. Стамболійського передувала подія, яке символізувало безправне і принижене існування Болгарії у Європі. Держави-переможниці на конференції у Сан-Ремо вирішили віддати всю Фракію Греції, тим самим лишивши Болгарію надії на залишення в її територіальних межах Західної Фракії і «економічного виходу» до Егейського моря, що гарантувалося ст. 48 Нейїського мирного договору. Севрський договір 10 серпня 1920 р. оформив передачу Західної Фракії Греції і фактично поховав надії Болгарії на справедливе вирішення фракійського питання. Проте, уряд БЗНС і після цих подій достатньо довго мав ілюзії, ніби держави-переможниці дійсно дадуть Болгарії вихід до Егейського моря і замислювався над тим, в якій формі це відбудеться. Виступаючи наприкінці 1920 р. в Народних зборах міністр внутрішніх справ А. Дімітров говорив: «... Ми зрозуміли, що цей вихід може

бути повністю забезпечений, якщо залізнична лінія Свіленград-Дедеагач буде залишена під протекторатом великих держав, або вона буде інтернаціоналізована» [9, с. 451–452]. В такому ж розумінні Стамболійський адресував ноту урядом країн Згоди. В ній пропонувались плани «автономної Фракії», але відповідей на цю ноту не надійшло [5, с. 720].

Між тим, війна, яка почалася між Грецією і Туреччиною відсунула вирішення фракійського питання на більш пізній час. Саме з цієї причини питання Західної Фракії в юридичному плані лишився відкритим до Лозанської конференції. Зайнята внутрішніми проблемами переживаючи невдачі у війні з Туреччиною, Греція тим не менш, не хотіла йти на жодні поступки в питанні Західної Фракії. Використовуючи політичну слабкість Болгарії грецька сторона намагалася отримати максимум вигоди для себе з Нейїського мирного договору посилаючись на двозначність тексту. Болгарія зі свого боку також пояснювала на свою користь неточні рішення, сподіваючись на несправедливість рішень в Нейї, плануючи дипломатичним шляхом вирішити питання щодо Західної Фракії. Це протистояння двох сусідніх держав, яке окреслилося через Західну Фракію після закінчення Першої світової війни, продовжувалось весь міжвоєнний період. Винуватцями тої напруги були великі держави і, в першу чергу, Великобританія, яка була покровителькою Греції.

Болгарський уряд дарма сподівався, що західні держави будуть перейматися болгарськими сподіваннями повернення Західної Фракії або хоча б оголошення її автономією, що гарантувало б Болгарії вихід до Егейського моря. Але, коли стало остаточно відомо, що Західна Фракія передана Греції, болгарський прем'єр виступив із заявою в Народних зборах: «Болгарія підпорядкується великим державам, не дивлячись на хворобливість і несправедливість їх рішень. Ми постараємось лояльною поведінкою в решті решт викликати ревізію цих рішень» [6, с. 48]. Даючи інтерв'ю журналістам французьких газет, А. Стамболійський підкреслив, що передача Греції

болгарської Західної Фракії являється відчутною територіальною втратою Болгарії [1, с. 63].

Розчарування від втрати Західної Фракії було всезагальним. Влітку 1920 р. проти рішень держав-переможниць висловилися опозиційні Землеробському союзу сили, а представники БКП навіть звинуватили уряд Стамболійського в тому, що він проводить антинародну зовнішню політику [2, с. 448]. В Софії й інших містах були організовані й проведені збори й мітинги протесту проти передачі Західної Фракії Греції, на адресу західних представництв у Софії були направлені багато чисельні резолюції і телеграми протестів [1, с. 212].

З протестом проти передачі Західної Фракії Греції виступило ряд західних політиків й громадських діячів проявивши відому солідарність з Болгарією і її національною ідеєю [7, с. 384].

Населення Західної Фракії, яке переважно складалося з болгар, в масовому порядку залишало ці місця і поверталось до Болгарії. Уряд дав розпорядження прикордонникам безперешкодно пропускати біженців, надавати їм допомогу в тимчасовому проживанні й харчуванні. Для цієї цілі був відпущений кредит в 1 млн. левів [8, с. 60]. Частина населення Західної Фракії, не бажаючи покидати рідні місця, виступила в окремих випадках зі зброєю в руках проти грецької армії, яка займала наприкінці травня – на початку червня 1920 р. цю територію. Їх звернення до уряду Болгарії з проханням про допомогу не було почуто в Софії. Стамболійський і його уряд не хотіли загострення й без того складних відносин з країнами Згоди, крім цього вся його увага була направлена в цей час на біженців. Тільки з однієї Західної Фракії їх кількість перевищувала 100 тис. [5, с. 519], із загальної цифри в більш ніж 500 тис. після війни [12, с. 115].

Далі варто розглянути відносини Болгарії з іншими країнами.

Восени 19120 р. було покладено початок болгаро-італійським дипломатичним відносинам. Італійським послом у Софії було призначено графа Л. Алдрованді, а болгарським у Римі – колишнього виконувача обов'язків

болгарського посла у Парижі – П. Хаджимішева [4, с. 154]. Італія, маючи серйозні територіальні суперечки з Королівством СХС, хотіла бачити в Болгарії свого союзника і розраховувала на дружні стосунки з двома країнами.

Були встановлені дипломатичні стосунки з Бельгією і рядом інших європейських країн [9, с. 318], і що було особливо важливо для болгарського уряду – в серпні 1929 р. з балканськими сусідами [11, с. 45]. Винятком у цьому списку були лише Туреччина і Радянська Росія.

Як відомо, після Салонікського перемир'я Болгарія взяла на себе зобов'язання не підтримувати відносини з колишніми союзниками, в тому числі й з Туреччиною. В серпні 1920 р. лідер Турецької революції Мустафа Кемаль-Паша запропонував болгарському уряду встановити між двома країнами дипломатичні стосунки. Проте, держави-переможниці, як відомо, різко супротивились цьому стремлінню Болгарії та Туреччини, до закінчення правління Землеробського союзу офіційних відносин між ними так і не існувало [12, с. 120].

Через протидію країн Згоди не було встановлено відносини між Болгарією та Радянською Росією, хоча такі кроки робилися болгарським урядом ще під час існування коаліційного уряду А. Стамболійського [11, с. 74–75]. Тоді він рішуче виступив проти втягування Болгарії в антирадянську інтервенцію. Його представники багаторазово заявляли про те, що Болгарія не бажає брати участі в громадянській війні у Росії. Декілька сот російських військовополонених за рішенням уряду були повернені в Радянську Росію. Репатріація була організована Українським Червоним Хрестом при допомозі Болгарського Червоного Хреста і державних органів. В серпні 1920 р. голова уряду і міністр іноземних справ А. Стамболійський дав розпорядження болгарському генеральному консульству у Будапешті заборонити проїзд врангелівців через територію Болгарії. Теж стосувалося й добровольців німецького графа Нормана [12, с. 122]. Радянська сторона позитивно оцінила цю позицію болгарського уряду [5, с. 740]. Тим не менш воно ухилялось від

поновлення дипломатичних стосунків з Радянською Росією. «Ми не можемо першими вступити у відносини з Росією, – заявляв Самболінський у Народних зборах, – ми повинні почекати що з цього питання скажуть Великі держави» [10, с. 24–25]. Така позиція пояснювалася не лише страхом викликати невдоволення країн-переможниць. В деякій мірі це було також пов'язано з побоюванням Стамболінського, що визнання Радянської Росії буде перед всім використано місцевими комуністами для посилення свого впливу в країні. Проте, це не завадило уряду БЗНС провадити політику поступового, але неприхильного покращення стосунків між Болгарією і Радянською Росією.

Більшовицький уряд розумів, що міжнародне положення Болгарії не сприяє встановленню дипломатичних стосунків з Радянською Росією і не наполягав на їх заснуванні. Він був за нормальні і дружні стосунки, які б сприяли акціям по лінії Червоного хреста, репатріації полонених, розміні торговельними місіями. Проте, в той час Болгарія не могла заключити торговельні договори з іншими державами або обмінюватись торговельними місіями. Згідно з Нейїським миром вона могла це зробити тільки через рік після його ратифікації, тобто, після 9 серпня 1921 р. Між тим, в розмові з болгарським представником з друку в Лондоні в серпні 1920 р. керівник радянської торговельної місії Л. Красін заявив, що його країна готова в будь-який час вступити в прямі економічні і політичні відносини з Болгарією, визнає її повну незалежність і дасть гарантії невтручання в її внутрішні справи і зовнішню політику. Болгарський уряд повинен був тільки пообіцяти, що не дасть захист на своїй території яким би то не було іноземним військам, вороже налаштованим проти Радянської держави [8, с. 471–472].

23 серпня 1920 р. співробітник болгарського посольства у Лондоні Д. Мамарчев був запрошений на зустріч з представниками радянської торговельної організації, де йому було сказано, що у Радянській Росії враховують ту обставину, що на Болгарії лежать обов'язки з виконання умов Нейїського миру і що у країні є союзницькі місії і окупаційні війська. Але, як зазначалося далі, в

ході бесіди, в договорі нічого не говорилось про зовнішньополітичну орієнтацію Болгарії і що, таким чином вона має право на вибір, ігноруючи проанглійську або профранцузьку лінію зовнішньої політики [7, с. 255].

Пропозиція не вагаючись почати переговори с метою встановлення нормальних стосунків між двома державами було наявне і в ноті Г. Чичеріна від 10 грудня 1920 р. в зв'язку з протестами проти підтримки болгарським урядом «залишків врангелівських контрреволюційних заколотників надаючи їм притулок на своїх теренах і дозволяючи створювати нові банди, які готові напасти на Росію» [12, с. 154]. В ноті виражена надія, що встановлення постійних і нормальних стосунків між двома державами ліквідує причини розбіжностей [11, с. 201].

В обох випадках болгарський уряд відхилив пропозицію радянського уряду. Таке відношення до ноти Чичеріна з боку Болгарії пояснювалось головним чином її залежністю від країн Згоди. Відомо, що Стамболійський вважав головною метою зовнішньої політики своєї країни виконання Нейїського мирного договору. Сподіваючись пом'якшити зобов'язання Болгарії за Нейїським договором і конкретно по зменшенню суми репарацій, уряд БЗНС вимушений був виконати всі умови країн-переможниць. Цим визначалося і ставлення болгарського уряду до Радянської Росії: діяти в інтересах Англії і Франції, а після цього використати можливість встановлення зв'язків з Радянською Росією.

Уряд А. Стамболійського більш всього був зацікавлений у зближенні з Королівством СХС (Югославією), що співпадало зі стремлінням максимально полегшити положення болгарського населення в Македонії, а також почуттям провини за окупацію частини сербських територій болгарською армією в роки війни. Ще в період коаліційного уряду Стамболійського Болгарія стала повертати Королівству СХС залізничне обладнання і матеріали, захоплені і вивезені до Болгарії в роки війни. В березні 1920 р. почалася передача кам'яного вугілля і до осені того ж року було вивезено до сусідньої країни

29000 тон (з 50000 тон за Нейїським договором). Проте, восени 1920 р. представники країн-переможниць вирішили зупинити постачання вугілля, худоби та ін. до початку роботи Союзницької комісії по репараціям. У лютому 1921 р., коли Комісія прибула до Болгарії і приступила до роботи, були поновлені постачання вугілля, худоби та іншого матеріалу до Королівства СХС [7, с. 339–340].

Після ратифікації Нейїського миру і обміну дипломатичними представниками болгарський уряд заявило Белграду про свої наміри про співробітництво, поверненні полонених і висловило прохання підтримати прийняття Болгарії до Ліги Націй. Деякі югославські газети висловилися на підтримку ідеї зближення двох країн і офіційного відвідування Белграда головою болгарського уряду. Але офіційна влада Королівства СХС утрималась від зближення двох сусідніх слов'янських держав. На початку жовтня 1920 р. белградське бюро друку офіційно повідомило, що відвідини болгарського прем'єра А. Стамболійського в Белграді вважають передчасним і що є прийшов час зближення Королівства СХС та Болгарії [1, с. 214].

Позицію Белграда до Болгарії активно підтримували Афіни й Бухарест. Всі разом вони активно вимагали їм військових полонених кількістю 527 чол., в тому рахунку й головнокомандувача – генерала Н. Жекова. Офіційна Софія боялася подібної акції, справедливо вважаючи, що це може вилитися у анти болгарські виступи і нашкодити рішенню важливих зовнішньополітичних завдань. Несподівано підтримку у цьому питанні Болгарія отримала з Франції. В Парижі офіційно заявили сусідам Болгарії, щоб вони не захоплювалися своїми вимогами. У столицях сусідніх з Болгарією держав настало відоме протверезіння з приводу видачі військових злочинців [2, с. 637]. Югославія навіть звільнила з полону біля 20 тис. болгарських військовополонених. Не без зусиль, але болгарському уряду вдалося повернути 10 тис. полонених-співвітчизників з Греції [1, с. 190]. Штучна затримка болгарських полонених в

Королівстві СХС і Греції негативно впливала на нормалізацію відносин між балканськими сусідами.

Ще більшому загостренню відносин Болгарії і Королівства СХС сприяла окупація 6 листопада 1920 р. західних болгарських земель королівською армією під прикриттям Міжсоюзницької комісії. Югославська сторона, виправдовуючи свої дії, поспіхом пояснила це спробами болгарського уряду зробити тиск на Міжсоюзницьку комісію з кордонів. Держави-переможниці не реагували на порушення умов Нейїського договору Королівством СХС [12, с. 145–146].

В Болгарії події 6 листопада викликали сильні потрясіння. В цей день були припинені засідання Народних зборів і в країні було оголошено триденну національну жалобу [5, с. 759]. Уряд Стамболійського направив протест у столиці держав-переможниць, в якому було підкреслено, що зайняті Королівством СХС землі етнічно і географічно належать Болгарії, а здійснений ним незаконний і несправедливий акт остаточно заплутав балканські відносини. В свою чергу, Белград декларував перед європейською суспільною думкою, що приєднані до Королівства СХС землі не мають жодних національних меншин (малося на увазі болгарське населення), там мешкають лише серби. Територія приєднаної Вардарської Македонії була оголошена як «Південна Сербія» [12, с. 142].

Проти несправедливої окупації Цириброда, Босилеграда і Струміци з прилеглими до них територіями, виступили представники практично всіх політичних сил Болгарії, громадськість. Ці події мали й міжнародний резонанс, італійська преса зауважувала, що Югославії необхідно було дочекатися рішення Міжнародної комісії з кордонів, а Болгарії – звернутися за допомогою до Італії [5, с. 715]. У столицях країн-переможниць стримано віднеслися до чергового витка югославо-болгарського протистояння. Франція, яка підтримувала лінію поведінки керівництва Королівства СХС, фактично схвалила листопадову 1920 р. ініціативу Белграда, неприйняття їм уряду Землеробського союзу в Болгарії і особливо його зовнішньополітичного курсу

[11, с. 214]. Підтримка Франції переконала югославських лідерів продовжити лінію на протистояння Болгарії, незабаром Белград перервав залізничне сполучення між двома країнами.

Ще одним серйозним антиболгарським обґрунтуванням балканської політики була поведінка Югославії і підписання нею в серпні 1920 р. договору з Чехословаччиною, до якого в наступному році приєдналася Румунія. Цей договір заклав основи Малої Антанти. Метою цього військово-політичного союзу було збереження статус-кво на Балканах, створеного міжвоєнними договорами. Його відверта анти болгарська спрямованість ні в кого у Європі не викликала сумнівів. Спроби зближення між Болгарією і Югославією, ініційовані урядом Стамболійського, в черговий раз наштовхнулись на ворожість не лише з боку Югославії, але й з боку інших її балканських сусідів – Румунії та Греції. За усіма ними стояла Франція, якій належало авторство створення Малої Антанти.

Таким чином, перші спроби проведення нової зовнішньої політики однопартійного уряду БЗНС не принесли очікуваних результатів. Йому вдалося зробити лише деякі кроки в прориві міжнародної ізоляції навколо переможеної і приниженої Болгарії – почалось налагодження нормальних дипломатичних відносин з західними країнами, але до їх повної реалізації було ще дуже далеко. Держави-переможниці не були зацікавлені в швидкому відродженні переможених країн, в тому числі й Болгарії, їх більше цікавили пояси відчуження навколо переможених держав і Мала Антанта явилась результатом такого бажання. Болгарія не змогла вирішити жодного зовнішньополітичного питання на Балканах, що для неї тоді було найбільш важливим. Головна причина всього цього полягала в позиції держав-переможниць, які бачили післявоєнну Європу такою, якою вони збудували її рішеннями Паризької мирної конференції.

Список використаної літератури

1. *Външната политика на правителството на БЗНС – ноември 1919 – юни 1923.* Александър Стамболийски – документално наследство. – София, 1989. – 342 с.
2. *Гапонов П. М.* Новая и новейшая история: Справочное пособие / П. М. Гапонов. – Воронеж, 1966. – 883 с.
3. *Дамянов С.* Великите сили и България през епоха та на капитализма (1878–1944 г.) / С. Дамянов. – С. 1975. – 420 с.
4. *Димитров И.* Френската дипломация и управлението на БЗНС / И. Димитров. – София, 1980 – 426 с.
5. *История дипломатии* / ред. В. П. Потемкин. – М. : ОГИЗ, 1945. – Т. № : Дипломатия в период подготовки Второй мировой войны. 1919–1939 гг. – 884 с.
6. *Йовевска М.* Тракия и политиката на България и Гречия (1878–1919) / М. Йовевска // Исторически преглед. – 1991. – № 3. – С. 48–49.
7. *Казасов Д.* Видяно и преживяно, 1891-1944 / Д. Казасов. – София, 1969. – 704 с.
8. *Пешев П.* Исторические события и детали / П. Пешев. – София, 1929. – 615 с.
9. *Системная история международных отношений. 1918-2000* : в 4 т. – М., 2000. – Т. 1. – 529 с.
10. *Стамболийски А.* Земледелско управление. Реч пред XVI конгрес на БЗНС / А. Стамболийски. – София, 1921. – 33 с.
11. *Стамболийски А.* Принципите на Българският земеделски союз / А. Стамболийски. – София, 1919. – 227 с.
12. *Яровий В. І.* Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст. : курс лекцій / В. І. Яровий. – К. : Либідь, 1996. – 416 с.